

az 1350-es évek végén Erzsébet anyakirályné fokozott vallási buzgalomnak szentelte magát. Fellendítette Szt. Gellért kultuszát; ekkortájt sokasodtak meg templomainkban a Szt. László cserhalmi vitézségét ábrázoló freskók; ellátogatott a királyné Marburgba is, Árpád-házi Szt. Erzsébet sírjához, és megfordult zarándokként Aachenben, ahol fia — feltehetőleg az ő ösztönzésére — felépíttette a dóm magyar kápolnáját. A vallási misztikum hajszolása közepette nem feledkezett meg Becsei Györgyről, Lajos Itáliában is vitézkedő lovagjáról, Durazzói Károly hóhérjáról, aki 1353 végén megjárta a középkor legmisztikusabb vezeklőhelyét Írországbán, s alászállt Szt. Patrik purgatóriumába is. Tehát valószínűleg az özvegy királyné udvarhölgyei körében kell keresnünk György leányát (családja helyezkedő tempójának ismeretében feltehető, hogy nem véletlenül így keresztelt), Margitot is, aki itt ismerkedhetett meg az úrnője által szerfelett kedvelt ferences barátok jóvoltából azokkal az eszmékkel, amelyek később — talán a királyné halála után (†1380) hazatérve — a zselizi kép megfestetésére inspirálták.

Végezetül az olvasó elnézését kéri a recenzens az ismertetés aránytalanságaiért, melynek szubjektív oka, hogy nem érzi magát minden témában kompetensnek, az objektív pedig az a szűkre szabott terjedelem, amely alig tesz lehetővé többet, mint hogy e témákat illetően nagyon szerzteágzó, de a maguk nemében kiváló munkákat felsorolja, és a középkori kultúránk iránt érdeklődők szíves figyelmébe ajánlja. (Akadémiai, 1984.)

SZEGFŰ LÁSZLÓ

KLANICZAY TIBOR: PALLAS MAGYAR IVADÉKAI

1947-ben jelent meg Klaniczay Tibor első könyve (*A fátum és szerencse Zrínyi műveiben*), s a jeles tudós azóta is folyamatosan gazdagítja — immár nemcsak irodalomtörténeti, hanem szerzői munkálkodásával is — a magyar tudományt. Mindazokat, akik e tág horizontú és rendkívül termékeny szakembernek részint tanítványai, részint tanítványainak tanítványai (mint e sorok írója is) egyfelől lenyűgözik ennek az életműnek az arányai, amelyek (ugyanekkor) némiképp bénítólag hatnak a recenzensre is, másfelől együttmunkálkodásra, együttgondolkodásra lelkesítenek. Anélkül, hogy ezt az inspiráló hatást azzal a középkori írói fordulattal kívánánk jellemezni, mely szerint minden érték a tökéletes sugalmazótól,

s minden fogyatékoság a tökéletlen szerzőtől származik, azért mégis irodalomtörténészek egész sora vallja, mennyi mindent köszönhet Klaniczay tudósi és kutatói alakjának, organizátori és emberi példájának.

Úgy gondoljuk, hogy az új tanulmánykötetben szereplő és három fő fejezetre tagolt húsz írás hűen tükrözi nemcsak az író, hanem szinte egy egész tudományág fejlődésének irányát és európai mércével is értékelhető szintjét. A *Fejezetek az intellektuális élet történetéből* című rész nyitótanulmánya *Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korában* címet viseli, s a XIV. században létrejövő első, új típusú tudóscsoportosulások megjelenésétől a 16. század 70-es éveikig kíséri nyomon az intellektuális elit szerveződésének történetét. Az akadémiai eszme előtörténete eszerint Luigi Marsigli Santo Spirito-beli cellájából indult útjára, s a hét szabad művészet (septem artes liberales) olyan nagyságai bábáskodtak megszületésénél, mint Salutati és Bruni. Az Alemanno Rinucci, Ficino, majd Pomponio Leto, Bessarion és mások körében formálódó gondolat Itáliából Aldo Manuzio akadémiajának közvetítésével került át Franciaországba, ahol aztán Gerolamo Aleandro segítségével honosodott meg, és ahol a grécista Jean Dorat személyében nemcsak a latin, de a vulgáris nyelvű humanizmus számára is termékeny hatásúnak bizonyult. „Importált” humanizmus volt tehát ez is (csakúgy mint a magyar), s legjelentősebb programját a Pléiade-os Du Bellay fogalmazta meg 1549-es *Défense*-ában. A *Défense* természetesen magán viseli az olasz akadémiai mozgalomnak azt az egyre erősebbé váló vonását, amelynek jegyében tevékenységüknek fő iránya lett a tudományok és művészetek nemzeti nyelvűvé tétele. A tanulmány szóhasználat szempontjából is tanulságos fejtegetése szerint „Különösen német területen s általában az Alpoktól északra terjedt el az 'akadémia' szó mint az universitas és gymnasium szinonimája”. Ezt tükrözi a mi Szenci Molnár Albertünk szótárában az academia magyar megfelelőjeként feltűnő »híres schola«, „ezért nevezhette Balassi és Rimay Egert »celeberrima militaris academianak«, Balassi pedig ezzel kapcsolatban mondotta magyarul a legmagasabb katonai tudás megszerzésére alkalmas magyarországi hadi „akadémiáról”: „vitézeknek ékes oskolája”. A tanulmány magyar szempontból legizgalmasabb szakaszai természetesen azok, ahol a Vitéz János nevéhez fűződő első magyarországi tudós kezdeményezésekről, Mátyás udvarának akadémiai tevékenységéről, a Sodalitas Litteraria Danubiana tudóscsoportosulásáról, Radéczy István pozsonyi köréről, majd pedig az 1580-as évek második felének wittenbergi magyar társaságáról olvashatunk. A széles összefüggéseket feltáró dolgozat Pallas magyar ivadékaiknak, vagyis a XVI. század végén Sáros megyében tevékenykedő magyar humanistáknak (köztük Rimay

János, Darholcz Kristóf, Tolnai Balog János, Bocatius, Péchy Zsigmond, Forgách Mihály, Balassi Bálint) a bemutatásával, s annak kimondásával zárul, hogy a magyar akadémiai mozgalom szerény eredményei ellenére nincs is nagyon elmaradva Európa többi nemzetétől.

Az Európával való lépéstartás szempontjából különösen tanulmányos *A humanista irodalom Magyarországon* című tanulmány. Klaniczay jelképes jelentőségűnek tartja, hogy a legkorábbi ránk maradt, teljes egészében magyar nyelvű könyvet, a *Jókai-kódexet* éppen akkor másolták, mikor Vitéz János első humanista leveleit írta. Vitéz, aki egyik levelében a „latinság gazos parlaga” névvel illette korának Magyarországot, s ezzel mintegy megadta az alaphangot a magyar Ugaron élő és tevékenykedő összes későbbi íróutódnak, kétségtelenül a szellemi úttörők legnagyobbika volt. Érdekes viszont, hogy a még középkori kulturális háttérben föltűnő humanista irodalom művelői a latinság bizonyos kozmopolita jellege ellenére is képviselnek egy bizonyos „humanista patriotizmust”, ami — tekintve, hogy a tarka nemzeti összetételű írók között akadnak horvát (Vitéz, Janus Pannonius, Brodarics, Verancsis), román (Oláh Miklós), német (Jacobus Piso, Johannes Henckel, Christianus Schesaeus), sziléziai (Georg Wernher), szász (Johannes Sommer) és olasz (Antonio Bonfini, Galeotto Marzio) származásúak — nemcsak a latin univerzális kommunikációs szerepét jelzi, hanem azt is, hogy e nyelv ugyanekkor képes volt bizonyos nemzeti mozzanatok hordozására is. Az összekötő vonások mellett ez a XVI. században még meglehetősen egységesnek tekinthető humanista réteg társadalmilag, Mohács után politikailag, majd a reformáció következtében vallásilag is egyre inkább osztódott. Klaniczay azonban fölhívja a figyelmet, hogy sem az egyik, sem a másik mozzanat nem jelentett akadályt a humanisták java számára korábbi kapcsolataik fenntartásában, vagyis létrejött egyfajta, politikai, vallási és társadalmi különbségek ellenére is érvényesülő kapocs, amely továbbra is biztosította a nagy, közös szellemi párbeszédet. A tanulmány ismerteti az összekötő kulturális tényezőket, köztük az új nyelv, az antik utalásrendszer, s tágabb értelemben a filológia szerepét. (Nem kétséges, hogy ha van ennek a nemzetek fölöttiséget patriotizmussal ötvöző irodalomnak valami sajátos közép-kelet-európai vonása, akkor az a benne vörös (és véres) fonalként végighúzódnó török fenyegetés állandó jelenlétében jelölhető meg. S jó lenne az is, ha Klaniczay biztatására akadna a kérdésnek végre monográfusa is!)

A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században című tanulmány „Viri illustres” fejezete a kiváló emberekről szóló életrajzgyűjtemények létrejöttétől s azon belül is ezek műfaji elődjétől, Petrarca *De viris illustribus* című vállalkozásától számítja a később

oly nagy utókorral büszkélkedő individualizmus irodalmi kezdeteit. Filippo Villani, Enea Silvio Piccolomini, Bertolomeo Fazio, Gianozzo Manetti, majd a spanyol Ferrán Perez de Guzmán mellett Vespasiano da Bisticci és mások formálták azt az elméletet, mellyel a középkorival szemben létrejött a nagy személyiségek értékrendje s melynek során megalkották az önmagában bízó, végzettel és szerencsével egyaránt merészen szembeszálló, „virtus”-a és képességei révén diadalmaskodó, cselekvő ember eszményét. Nem lenne ez az embereszmény reneszánsz, ha előképe nem az antikvitás nyújtotta antropológia lenne: az a *kalokagathia*, amely a testi és szellemi képességek harmóniájának megteremtésére ösztökélt. Innét van az — mint Klaniczay írja —, hogy Vespasiano da Bisticci oly könnyen osztogatja a felsőfokba tett „szép” jelzőt, hogy a mi pécsi püspökünknel, Janus Pannoniusnál nemcsak a humanista főpap szellemi képességei, hanem „csodálatos test”-e felett is örvendezik a kortárs életrajzíró. Nem lényegtelen persze az sem, hogy a „humanitas” fogalom mellett a liberalitás szavával mintegy az anyagilag potentált „vir illustris”-ek számára is teremtenek fogalmat, mely ezúttal nem annyira szellemi, mint inkább erkölcsi, nem utolsósorban funkcionális hozzáállást jelöl; az e szóval jelölt erényt azoknak tulajdonítjuk, akik a tudományok és művészetek pártolásával, anyagi támogatásával részt vesznek a studia humanitas művelőinek nemes munkálkodásában. Klaniczay bemutatja e kultusz kiüresedésének folyamatát is, amit többek között Filelfo esetével példáz, akinél olyan áruvá silányult az irodalom (itt talán helyes lenne a reneszánsz személyi kultusz eposzba oltott és elfajzott brosúrájáról beszélni), amelynek anyagi ellenértékét adott minőségű és mennyiségű bársonyban és szövetben maga a szerző jelölte meg.

Roszmájúak lennénk, ha csupán a jól helyezkedő itáliai humanisták egyik képviselőjeként állítanánk be azt a Galeotto Marziót, aki Mátyás pártfogoltjaként menekedett meg az inkvizíció börtönéből. *A Galeotto Marzio és Mátyás király* című tanulmány Mátyás politikusi személyisége kapcsán tartja fontosnak ama kérdés vizsgálatát, hogy az ateizmust is súroló narni humanista eszméi vajon miért és mennyiben találtak meghallgatásra éppen Magyarországon, s éppen Mátyás udvarában. *A De incognitis vulgoban* található hitbéli tévedések eszmei forrásvidékét érzésünk szerint a Klaniczay által is elemzett *Symposion* . . . „Galeottus Epicurus” kitételében nyomozhatjuk tovább, és a Galeottóra tett, nem feltétlenül hízelgő jelző feltehetően összefügg Pomponio Leto és körének filozófiai irányultságával, vagyis azzal, hogy „filozófiai csillaguk az élvezethez való jogot hirdető, ateista Epikurosz volt”.

A tanulmány alapján nemcsak az tűnik ki, hogy 1461 és 1486 között miért töltött mintegy negyedszázadot Magyarországon Ga-

leotto, hanem az az új, eddig nem ismert tény is, hogy 1481/82 őszén-télén is nálunk kellett időznie az itáliai humanistának.

Egyetem és politika a magyar középkorban címmel a nálunk alapított négy középkori egyetem történetét ismerhetjük meg. Nagy Lajos 1367-es pécsi univerzitálásának, az 1395-ös és 1410-es óbudai egyetemnek, majd a Vitéz János nevéhez fűződő 1465-ös pozsonyi egyetemnek a sorsában közös az, hogy — mint Klaniczay írja — létrejöttüket egyik esetben sem az ország vezetőinek az a felismerése sürgette, hogy az országnak rendelkeznie kell végre ezzel a felsőfokú tanintézettel, hanem sokkal inkább többnyire rövid távú, időszerű politikai érdek. Ilyen módon Zsigmond és Mátyás egyaránt a huszitizmus ellen, illetve a cseh expanzió ideológiai erősítésére használta fel az egyetemek szellemi erejét. Hogy a középkori magyar egyetemek sikertelensége a későbbi évszázadokra nézve sem maradt hatástalan, s ennek része volt a magyar kultúra egyik nagy gyengeségében is, abban éppen olyan messzemenően egyetérthetünk, mint a szerző másik megállapításával: „végső fokon itt van annak a maig ható rendellenességnek a gyökere, hogy inkább a zsenik és dilettánsok országa lettünk, semmint a szolid szakembereké”. Annak tisztázása pedig a későbbi kutatások feladata lesz, hogy honnét, miféle felfogásból eredeztethető a magyar politikai vezetésnek a tudományt, a kultúrát elhanyagoló — úgy tűnik, hosszú évszázadokra visszatekintő káros hagyományokból származó — gyakorlata.

Az értelmiség egyetem nélküli országban című tanulmány alap tétele szerint udvar, egyetem és akadémia volt a XVI. századi magas műveltség legfőbb hordozója. Nagy kár, hogy nálunk sehogy sem, vagy legfeljebb csökevényes formában voltak ezek jelen. Az ennek következtében kényszerű módon kialakuló külföldi egyetemjárás, a peregrináció hozott ugyan némi modernséget, frissességet a magyar szellemi életbe, de ezek legfeljebb megjelenni voltak képesek, meggyökeresedni már nem tudtak. E folyamatot Klaniczay legszemléletesebben a könyvek, könyvtárak sorsával érzékelteti: a könyvek beszerzése szinte törvényszerűen megszűnik, mihelyt a tulajdonos hazatér külföldről. Balsaráti Vitus János esete pedig azt példázza, hogy valamely szaktudományt magas fokon szinte lehetetlen volt kamatoztatni itthon, s legfeljebb csak a mindennapi praxis szempontjából használható ismeretek lehettek valamelyest jogosultak. A külföldi egyetemeket járt és magasabb ismeretekre szert tett értelmiségi „akadémikus” mellett megjelentek a csak itthon képzett domi doctusok, akik gyengébb színvonalú oktatási intézményekben, a kolégiumokban szereztek műveltségüket. E két típus az európai és a nemzeti, a korszerű és konzervatív műveltség szembenállásának veszélyét és fogyatékosságát hozta magával. „Olyan betegség ez, melyből a magyar értelmiség, illetve a magyar társadalom mindmáig nem

tudott teljesen kigyógyulni” — összegzi az ismét csak visszafogottan aktualizáló szerző, aki *Nicasius Ellebodus leuveni és római tanulmányai* kapcsán több éve megkezdett kutatásainak folytatását is nyújtja. Ellebodus egy-egy mindenés füzetét vizsgálva széles körben tárja fel a Magyarországon megtelepedett flamand humanista iskoláztatásának körülményeit, a professzorok, a tananyag nyújtotta ismeretszerzés feltételeit.

Vargyas Lajos folklorista és zenetudós balladakoncepciójával száll szembe *A magyar népballada és Európa* című írás. Vargyas elmélete szerint a népballada a XIV. századi francia parasztság körében jött létre, s vallon telepések közvetítésének köszönheti a magyar parasztság, ennek pedig a környező népek. Klaniczay jogosan hibáztatja, hogy Vargyas csak „műköltészet—népköltészet” viszonylatban gondolkodik, s „figyelman kívül hagyja azt a hatalmas köztes területet, amely minden nép irodalmában e kettő között húzódik”, s amely tagadhatatlan létevel megkérdőjelezi a Vargyas-féle felfogás használhatóságát. A bíráló rámutat arra, hogy a XIV. századi paraszti művelődés szintjéről sajnos szinte nincs is megbízható értesülésünk, s a közvetítés módját illetően sem tudunk semmi bizonyosat, így az egész elmélet gyenge alapokon nyugszik.

Az Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában c. tanulmány alcímével a XVI. század végi Erdélyre szűkíti a vizsgálódást. Az udvar és a társadalom közötti ellentét tényezői között az idegenek (elsősorban olaszok és lengyelek) jelenlétét említi, a képzettségi szintből fakadó különbségeket, a vallási ellentéteket kutatja. Meggyőzően tárja fel, hogy Báthory Zsigmond udvarának különállása nem öncélú jelenség, hanem tudatos politikai törekvés eredménye, mivel az uralkodó az udvart használta fel arra, hogy egy központosított hatalom érdekében megfelelő szervezett erővel rendelkezék a rendekkel vívott harcában.

A meditatív költészet: a manierizmus reprezentatív műfaja — állítja egy másik írásában Klaniczay, s ezzel kapcsolatban Sponde, Donne, Giovanni Della Casa, Sęp Szarzyński, Herrera és Góngora mellett a magyar Rimay Jánost is említi. A manierizmus elsősorban az intellektualitás, nem pedig formai útkeresés művészete és irodalma — összegezhethetnének ennek az írásnak a tanulságaként.

Erasmus utóéletének XVII. századi történetét kutatja az *Egy epizód Erasmus utókorából: a magyar Enchiridion (1627)* című tanulmány, amelyben Klaniczay Salánki György fordításának eszmetörténeti forrásvidékét a sztoicizmus mellett a barokk szellemiséggel együtt kibontakozó új kegyesség gondolatkörében keresi.

„A barokk civilizációban a nacionalista, szupranacionális és kozmopolita tendenciák egyaránt jelen vannak, de a konkrét történelmi

feltételektől, illetve helyi viszonyoktól függően egyik vagy másik jut közülük nagyobb szerephez” — szögezi le a *Nacionalizmus a barokk korban* című írása elején, majd rámutat, hogy a magyar nemesség nemzettudatának kialakulása már a XIII. században megkezdődött, a nemesség (a *natio Hungarica*) jogainak az Aranybullában történt kodifikálásával. A nemesi nacionalizmus második nagy korszaka a XV. század. A nemesi felemelkedés újabb lehetőségeként a tanulmányozó az 1608. évi törvényeket és politikai rendezést jelöli meg, hogy aztán a Wesselényi-féle összeesküvéssel együtt sort kerítsen a jelenség immár irodalmi téren megnyilatkozó forrásainak részletes elemzésére. Rámutat, hogy a nemesi nacionalizmus legszebb pontja ott rejlett, hogy a nemzet szabadságát magukkal a nemesi kiváltságokkal azonosították, s szinte megoldhatatlan ellentmondásként vetődött fel az, hogy a magyar nemesek az idegen uralkodóval szemben csak a néptömegekre támaszkodva harcolhattak volna eredményesen, akkor viszont osztálykiváltságaikból kellett volna engedniük; ezt csak az uralkodóval való szövetség biztosíthatta. Részletesen bemutatja a protestáns nemesi nacionalizmus mellett, részint azzal szemben létező katolikus rendi nacionalizmust, sőt egy szintén létező népi nacionalizmus változatát is.

Említettük már, hogy Klaniczay irodalomtörténeti pályafutásának elején nem kisebb alak áll, mint Zrínyi Miklós, akinek jelentőségét az eltelt évtizedek során nem szűnő szeretettel és intellektuális elkötelezettséggel egyre újabb tanulmányokban emel ki. E tanulmánykötet nemcsak nagy terjedelme, de monográfiaértékűe is nevezhető darabja a *Zrínyi helye a XVII. század politikai eszméinek világában*. Ebben Klaniczay egy mostanáig nem különösebben gyakran alkalmazott (mondjuk ki nyíltan: ilyen következetességgel és pontossággal még sosem produkált) módszert vesz igénybe Zrínyi politikai műveltségének rekonstruálására; a Zrínyi-könyvtár könyveinek vizsgálatával vázolja mindazt, amit ezekből a politikai gondolkodó átvett. A *Vitéz hadnagy* ötvenkét centuriájából például harmadhatnak az eredetijét ezzel a módszerrel fedezi fel a Guicciardini, Lottini és Sansovino nevéhez köthető *Propositionibus*-ban. Jean de Silhon *Il ministro di stato*-ja pedig további hat *discursus* és aforizma forrásként jelölhető meg, s ugyanígy szerepe volt Zrínyi gondolkodásának alakításában Philippe de Béthune-nak, aki a francia abszolutizmus politikai elméletének megismerésére nyújtott olvasóinak alkalmat. Ezekon kívül egész sor más író is fölfedez Klaniczay, akik a XVII. század második felében korszerű elméleti ismereteket közvetítettek Zrínyi és a Habsburg-ellenes mozgalmak (így a magyar) számára is, másfelől egy esetleges nemzeti királyság megteremtéséhez. A tanulmány végső következtetése szerint „Zrínyi helyét mindezek alapján az európai politika Habsburg-ellenes táborában és az abszolutizmus-

nak mint korszerű állami és társadalmi rendszernek a hívei közt kell kijelölnünk”.

A tanulmánykötet harmadik nagy fejezetében a reneszánsz- és barokk-kutatás nemzetközi és magyar műhelyeibe kalauzolja olvasóit a szerző, aki e műhelynek gyakran nemcsak ismerője, de létrehozó, irányító munkása is. Ezek az irodalomelméleti érdekű tanulmányok az olvasónak arra adnak alkalmat, hogy tájékozódjon egy számára talán nem minden részletében ismert diszciplína teoretikus, módszertani kérdéseiről, a szakembernek viszont azt teszik lehetővé hogy saját munkaterületét szélesebb összefüggésekbe helyezve és nagyobb ívű kutatási irányokhoz mérve határolja be. (Szépirodalmi Kiadó, 1985.)

TÉGLÁSY IMRE

THURÓCZY, JOHANNES: CHRONICA
HUNGARORUM. (FAKSZIMILE KIADÁS)
– THURÓCZY JÁNOS: A MAGYAROK
KRÓNIKÁJA*

A Helikon Kiadó ismét egy remek bibliofil kiadvánnyal lepte meg a szép könyvet szerető magyar olvasókat. Kiadta Thuróczy Krónikája augsburgi változatának hasonmását. Mégpedig éppen arról a pergamenra nyomtatott, a Mátyás királyhoz szóló ajánlást arany betűkkel tartalmazó és minden bizonnyal a budai könyvfestő műhelyben kifestett példányról, amelyről a korábbi feltételezések után Borsa Gedeon meggyőzően bebizonyította, hogy Mátyás király tulajdonából való, tehát hiteles Korvina. A kiadás technikai kivitelezése a legmagasabb igényeket is kielégíti. A kiszínezett címer és a többi fametszet, valamint az iniciálék tarka és arany színei ragyogóak, a papír teljesen a pergamen benyomását kelti. Talán remélni lehet ezután, hogy majd egy-két kódex is hasonló fakszimile kiadásban fog megjelenni Mátyás király könyvei közül.

A hasonmás kiadáshoz külön kötetben csatlakozik a krónika magyar fordítása ifj. Horváth Jánostól, nem kevesebb mint 797 jegyzettel, ami egy kritikai kiadásnak is becsületére válnék részletességével és szakszerűségével. A jegyzetek nagyobb részét még Horváth János állította össze, folytatásukat az ő halála után Boronkai

* Ford. ifj. Horváth János 1986.